

Nærværende 18de Seculi Character

udkastet af

Peder Friderich Suhm.

Første Stykke.

Naar man med upartiske Dine betragter Religionens, Sædernes, Videnskabernes og Konsternes Tilstand i nærværende 18de Seculo, og sammenligner alle disse Tings Beskaffenhed med den, som de befandt sig udi, i hvilket af de forrige Seculis man vil, saa skal man finde, at vi hverken have Aarsag til at klage saa meget, som nogle giøre over vore Tidens Ulyksalighed, ei heller at bryste os saa meget, som de Fleste, over vor Herlighed og Lyksalighed frem for vore Forfædres. Det første kommer af en naturlig Misforstaaelse med sine egne Bilkor, og findes gemeentligst hos den gamle Mand, der efter Poetens Sigende er: *Difficilis, qverulus, laudator temporis acti.* Saadanne legge fast allene Mærke til det Onde, der skeer, og de Byrder, som trøkke dem. Meget forekommer dem og at være kroget, som dog er ganske ret. Det er ofte nok for dem til at forkaste en Ting, allene fordi den

er

er ny. Alt det Gamle ansees af dem at være priisværdigt, og de kan ei fordrage nogen nye Indretning. De tilstede ei Manufacturer maa anlægges i de Lande, hvor de ei have været. Den Canal, som Naturen ei før har gjort, maa ikke graves. Endskjønt den almindelige Nytte og Zirak udfordrer, at en Broe endnu maa bygges over Themsen i London, saa mene de dog, at det er bedre at lade sig sætte over Strømmen i Baade, og larme over denne nye Anstalt, ligesom Staten ved den truedes med Undergang. De ere færdige at tage hverandre ved Hænderne, og skaane hverken geistlig eller verdslig Dyrighed, fordi Gælden nu ei maa manes ud af deres Børn ligesom tilforn. Overtroe, Stivhed, forudfattede Meninger og en temmelig Deel af Dumbhed udgiøre deres Character. Bore Forfædre vare langt gudfrøgtigere, langt lærdere, langt lykkeligere end vi; Verden astager stedse i Kræfter, og Menneskene blive jo længer, jo værre. Saaledes beskrive nogle vor Tilstand.

De Fleste derimod finde ei Behag i nogen Bog, i nogen Indretning, og læse ei om Ting, som ere over 100. Aar gamle, og jo meer Forstand de besidde, jo artigere, jo stærkere Geister, jo mere lige de ere Moden, jo høiere opløste de vor Indsigt, vor Fortr. Selsk. Skr. 1. D. G nuff,

nust, vore Anstalter; hvad som er skrevet, opfundet for 10. Aar siden, er næsten alles rede gammelt, folgelig og allerede foragteligt for dem. De beskrive vore Forsædres snart ligesom Fæ, som dem, der hserken have gjort eller tænkt noget. Efter deres Mening haver Cartesius først lært Menneskene at tænke; thi jeg kan troe, at de lige indtil hans Tid vare dumme som Østers. Jo meer floge disse ere, jo meer nedstige de i Tiden til os. Indbildning, Stolthed, Forsængelighed og Fremfusenhed ere disse Kiendemærker, og maaskee i Almindelighed vort Seculi. Fra den Høieste til den Laveste tales derfor om intet andet end om nye Indretninger, om Forslage til Handelens, Agerdørfningens Forbedring, om vore Forsædres Efterladenhed i at dørke Jorden; i at indsee Statens sande Beste; hvorpaa tages Pennen fat, med et Træk omstøbes hele Riger og Lande; Nu, raaber man af fuld Hals, nu er det Tid at vaagne op af den lange Søvn, nu skal Jerns Alderen forandres til Guld-Alderen, herefter skal ingen Fattig meer findes. Saa store, saa prægtige Løfter maa vel endelig bringe noget stort til Veie; Imedens disse vakre Raisonneurs rive ned, bygge op, mutant quadrata rotundis, stønne, svæde, skrive, kraale sig ud af Aanden, og foraarsage stor Bind, saa dyrke andre i Taushed Jorden

efter

efter Regler, som de have annammet af deres Forfædre, og som Erfarenheden haver viist dem at være gode, og føde disse Prædicfantere. Dersom jeg herved vilde forkaste alle Forslage, alle nye Indretninger, alle Forbedringer af Gamle, alle Skrifter, hvorudi enten nye Ting foredrages, eller gamle undersøges, stadfæstes, oplyses og forbedres, da handlede jeg daarlig, og forfaldt til de førstes af mig lastede Feil. Min Tanke er kun, at vi skal benytte os af den af vore Forældre lagte Grund, for videre at bygge paa den, at vi med Taknemmelighed bør erindre dem, og ei indbilde os i vor korte Levetid at udrette meer end tilforn i 6000. Aar, ei heller tænke, at vi ere i Stand til at udtømme alle Ting for vore Efterkommere, men snarere at vore Indretninger, vore Videnskaber, ville blive deres A, B, C, ligesom Konsterne og Videnskaberne af dem, der have levet nogle 1000. Aar for os, ere nu vort; at A, B, C, i hvor ringe det end synes, er dog den første Grund, uden hvilken intet videre kan læres. Store Ord, Praleri, og Foragt for andre, og den Last som Franskmændene kalder Suffisance, røbe altid Uvidenhed, og Mangel paa Indsigt. Sales, Reaumur, Du Hamel, Haller, Linneus, Pott, Vallerius, rette Lærde, ere ligesaa ydmyge, flittige, bestandig gaaende

ende deres Bei lige frem, som Verden nyttige. Disse og flere ere vor Alders Zirater; Af dem var det at ønske, at vi i det mindste havde Een i hver Bye.

Men nu at komme til mit egentlige Dømmærke, saa vil jeg først undersøge nærværende Seculi Character i Henseende til Religionen, som den ypperste Skat, og finder jeg da, at den i Almindelighed betragtet er næsten i samme Tilstand, som i det 16. og 17. Seculo, hvad dens udvortes Bessaffenhed angelanger, undtagen, at Protestanterne have snarere af, end tiltaget, i Henseende til Kirkes Tals, saa der kan billigen spørges, om den navnkundige Montesquious Spaadom nogensinde vil treffe ind, at der tilsidst blive ingen Catholiker, men lutter Protestanter i Europa, hvilken han grunder paa det Forbud og de Hindringer, som ere lagte mange i Beien hos de første i at gifte sig; da derimod hos Protestanterne alt, hvad som haver Aande, formerer Slægten. Slutningen synes rigtig og naturlig nok, dersom ei mange mellem = Aarsager forhindrede dens Virkning, i det de Catholiske deels ved List, deels ved Magt søge ideligen at udbrede deres Kirke, og derved undertiden formaae nogle Protestanter til Affald.

Hvad

Hvad Religionens Geist angaaer, da maa man tilstaae, at Tidens Længde og Philosophien have meget formindsket hos Protestanterne den Iver og Hidsighed, som fandtes hos de første, hvilket paa den ene Side haver frembragt meer Kierlighed og Fortrolighed iblant de adskilte Secter, og maaskee kan bane Vej til en almindeligere Tolerance imellem de Partier, der have skilt sig fra den Romerske Kirke, hvilken Tolerance nok engang bliver muelig, da en Forening i Meningen derimod er aldeles umuelig; hvorpaa dog mange oplyste og retsindige Mænd, Duræus, Calixtus Fader og Son, Leibnitz, Jablonsky, Fabricius, Moslanus, Pfaf, have, men altid forgieves, arbeidet; Men derimod og paa den anden Side ogsaa hos mange virket saa stor en Koldsindighed, at de ansee det for lige meget at være Christen, Jøde, Tyrk, Hedning, ja endeel, som bramme af Fornuftten, og dog have aldeles ingen, i det de fastsætte ingen Principia, saa at alene instinctus naturalis bliver tilovers, sammenblande og forfaste alle Ting, og ville ei engang vide noget af den naturlige Religion at sige. Ingen kan nægte, at jo de første af disse Tritænkere, og undertiden ogsaa nogle af de sidste, be-
raabe sig paa Philosophien, hvoraf de dog gemeenligen ei forstaae de første Elementa;

og derved strække Netkafne, men Banskundige, fra at lægge sig efter denne ædle Bidskab, alle vore Gierningers Provesteen. Saadan forkeert Tænke-Maade, helst naar den falder ud til, endog at foragte den naturlige Religion, findes mest hos vellystige Folk, folgelig ogsaa hos mange Rige og Fornemme, hvorfor det er ei at undre over, at den, uagtet al sin Banskabning, gjør saa beklagelig en Fremgang, hvilken aldeles ei maa tilskrives dens Forfegteres Argumenter og Skrifter, saasom de Fleste af dens Tilhængere ikkun have læst en *Edelman*, en *de la Mettrie*, de elendigste *Rhapsodister*, som ere til i Berden, og de vittigste af dem *Bayle*, *Zume*, *Tindal*, *Collins*, *Boslingbroke* dog ikkun have en glimrende *Stil*, som mangler al *Saft* og *Kraft*, og hvis Fordele aldeles forsvinde, naar de lignes med en *Abbadies*, en *Dittons*, en *Lardners*, en *Derodons*, en *Westes*, en *Nieurventyts*. Nei stegte *Kapuner*, *Eder-Dun*, gode *Champagne* og *Bourgogne Vine*, *Aretini* *Figurer* ere de *Argumenter*, den *Philosophie*, der bræger dem, og nogle saa, som *Spinoza*, fanges ved *Stolthed*, og en umættelig *Begierlighed* efter et stort *Navn*. Men *Argumenterne* maa nu være som de ville, saa forføre de dog mange, allerhelst siden det beklagelige er kommet saa vidt, at endog nogle af

de Allerfornemteste giøre sig offentligen en Ære deraf, at de ingen Religion have. Dersom dette Onde bliver ved at æde om sig, som det haver begyndt, saa ville Følgerne blive ynkelige, og næsten saadan, som Salter haver forestillet dem i en fortreffelig Afhandling. Hvis ei Religionen kan formaae de Store i Verden til at hæmme dette Onde, saa bør dog en sund Politique giøre det; Politiquen, som er deres Hoved-Studium, og som de ville indbilde os andre smaa Lilleputter, at de have udstuderet til Punkt og Prikke, og kiende fuldkommen det fine og det stærke i den. Religionen kan ei forgaae uden at Staten med det samme aldeles i det mindste svækkes, om ei og tilligemed kuldkastes.

Men hvad? mon det da er got, at Dyrigheden griber til Sværdet, og udrødder disse frekke Bespottere af den guddommelige Majestæt? Nei, Religionen selv forbyder os dette, dens Kierlighed, dens Benlighed tilstæder det ei. En oplyst Philosophie fordømmer al Evang, al Bold i, og for Meninger. Ei heller troer jeg, at man bør forbyde Trykningen og Udsættningen af de Skrifter, som enten ere imod al Religion i Almindelighed, eller imod den christelige i Særdeleshed, allerhelst naar de ere skrevne paa de lærde Sprog, baade fordi jeg tilforn haver anført,

at Bøger og Skrifter ei saa meget frembringe
 Atheister og Deister, som vore egne onde
 Lyster; saa og fordi sliq Forbud, som dog
 aldrig fuldkommen kan bringes i Dvælse,
 opvække Nysgierighed, og bringer mange
 Tusinde til at læse de Bøger, enten trykte
 eller skrevne, som de ellers aldrig havde be-
 kjæret sig om, og endelig fordi saadant sy-
 nes at vise en Mistillid til en i sig selv god
 Sag, da Religionen dog formaaer at ud-
 staae den skarpeste Undersøgelse, og skinner
 jo herligere, jo meer den prøves og angribes.
 I Henseende til den selv anseer jeg det derfor
 ei for nogen Ulykke, at der, fornemmelig i
 Engelland og Frankrige, ere udkomne saa
 mange Skrifter imod den, saasom de have
 opvaakt mange af en dyb Søvn, og bragt
 dem til at estertænke, hvorfor de enten troe,
 eller ikke troe visse Lærdomme, da alt for
 mange tilforn ei have kunnet giøre rede for,
 hví de vare af en Religion frem for en anden,
 hvilket ester min Mening er næsten det samme
 som at have ingen. At forbyde og brænde
 onde Skrifter, som nu skeer i Frankrige,
 qvæler ester mine Tanker meer Religionen,
 end foder den. Alle Railleurs, som ere
 vor Troes værste Fiender, tage heraf An-
 ledning til at sige, at Religionen, som de
 ansee for et Slag af Superstition, maa nu
 bruge Baal og Brand, siden den ei meer
 kan

Kan hielp sig fort med Fornuft og Argumen-
ter. De Bildfarende overbevises ei heller
paa denne voldsomme Maade, men snarere
bestyrkes og forbittes. Desuden er det et
farligt Exempel at bruge Vold mod Menin-
ger; thi man standser ei just, naar det var
fornødent. At lade Persecutions Geist løs,
forekommer mig, ligesom en vilde i Marss-
landene, for at vande sine Agre, bore Hul
paa Digerne, da hans Agre vel vilde i Forst-
ningen blive vandede, men Vandet tilsidst
og inden foie Tid bortsvemme dem, ham selv,
hans Huse og Eiendomme, ja maasse øde-
legge det ganske Land. Frihed i at tænke og
skrive maa derfor tillades. Al Lyst, alt
Mod, al Tænke-Kraft betages Mennes-
kene, saa snart de mærke, at et draget
Sværd i en Spindel-Bælv hænger over de-
res Hoveder. Onde Skrifter, tilstaaer jeg,
hømmes vel nogenlunde paa saadan Maade,
men gode qvæles ogsaa. Intet Principium
er rigtigere, end at lade Klinten boye tillige
med Hoveden. Det haver frembragt i En-
gelland og Holland mange onde Skrifter,
som inden kort Tid blive til Kræmmer-Huse,
men jeg tør sige, end flere Gode, der vare
ved indtil Verdens Bygning falder.

Men hvorledes skal da vel det overhaand
tagende Frigeisterie dæmpes? Paa denne

Maade; Erbødighed hos de Store i Ord, i Gierninger, i Gebærder for Religionen, og for dens Tienere, om ei hos endeel af Kierlighed til Religionen selv, hvilket vist nok var det beste, saa dog ved Indsigt af deres egen timelige Fordeel; thi en Religions Foragter er og nødvendig en slet Politicus; Levnets Hellighed hos Religionens Tienere, saa at enhver kan blive forsikret om, at de selv ere inderligen overtydede om det de prædike, og denne Levnets Hellighed maa Religionen nødvendig virke hos dem, om de ikke selv ville; Og endelig Kundskab, Sagtmodighed imod Bildfarende, og Kierlighed mod alle, hos alle dem, som udvortes bekiende sig til den Christne Tro, og æle best ovenmeldte Onde. Man maa ellers til vort Seculi Vre tilstaae, at Religionens Grunde, eller Sammenhæng med, og Forhold imod Fornuftens naturlige Sandheder, og dens inderste Bessaffenheder aldrig have været saa vel indseete som nu, og at denne Kundskab haver heller aldrig været videre udbredt end nu omstunder; men derfor bør vi ei tænke, at disse tvende Ting, helst den sidste, ei kan drives endnu videre; Nei, saa snart man tænker at have naaet det høieste, saa gaaer man ei allene ikke videre frem, men gaaer endog tilbage. Religionen og Videnskaberne ere begge et utømmeligt Hav.

Sagt

Sagtmodighed mod Bildfarende haver og vel neppe været større siden Apostlernes Tid end nu, men dog baade kan og bør den drives langt videre, og fornemmelig udoves af mange flere end som endnu skeer. Dens Fremgang hindres af mange, vel ivrige, men uforstandige Theologis, som mænge deres Sag med Guds, som tage tykt Blod og Galde for Nidkierhed. Denne Sagtmodighed oves og af mange ei af den rette Grund, Kierlighed til Gud og Næsten, men af Kold- sindighed og Lunkenhed. Derfor er og Kierlighed imod alle ei nær saa udbredt, som Sagtmodighed imod Bildfarende, hvilket dog maatte være, saafremt den sidste berovede paa sine rette Grunde. Dog mener jeg, at Kierlighed er næsten endnu ligesaa stor, som den altid haver været, undtagen i de 2. første Seculis efter Christi Fødsel. De som klage saa meget, at den nu er næsten ikke meer til, ere gemeenligen saadane, der ere ukyndige i Historien, og som ei kiende uden de Tider de leve i. Dog ere deres Klager fornødne; thi det er ei nok, at vi ere ikke værre, eller ligesaa gode, som vore Forfædre, vi bør og blive bedre. Religionens Tienere synes mig og i Levnet ei at være blevne værre, men snarere bedre, og, imod andre Stænder at regne, at have meget tiltaget, i det mindste hvad udvortes ordentlig Opførsel angaaer,

og om det indvortes kan og bør ingen domme. Dog er det langt fra, at de alle ere saa gode, som de kunde være, og som disse for Religionen farlige Tider i sær udfordre det. Men man maa dog ei fordre af dem meer Fuldkommenhed og Strenghed i Levnet end af andre, og som Religionen foreskriver os alle; thi det giøre enten ikkun de, der ere ilde oplyste om deres egne Pligter, og mene, at Religionen ei forbinder dem til at leve ligesaa gudeligen som deres Præster, eller og de, der ere Hadere af Religionen, hvilke sidste gierne vilde bringe Geistligheden til Bettel-Staven, og derfor stedse tale om Apostlernes Armod, og at de ginge til Fods, ei betænkende, at da vare Forsølgelses Tider, hvilke disse skionne Reformatores, som stedse prædike om Tolerance, fordi de selv behøve den, og ei fordi de indsee denne Lærdoms Billighed, gierne, om de stod til dem, fornæde; helst i Henseende til Geistligheden; Thi ingen taaler mindre end en Fri-Geist, og ingen taler dog meer om Tolerance. En Edelmanns Skrifter, der ere fulde af Galde og Bitterhed, vise dette tilfulde. Jeg maa vel spørge disse Fiender af al Geistlighed, om en kierlig, ydmyg, utrettelig, lærd Præst ei ligesaaavel er værdig at nyde sin Underholdning efter sin Fortieneste, og den Nytte han giør, som den Officeer der ei veed andet end Gewehr

wehr hoch; den Junker der kan machinaler
ment kun sætte en Stoel, og lukke en Dør
op, (dog det er sandt han kysser Fruentimret
paa Hænderne, han sidder 2. Timer for sit
Toilette, han spiller ligesaa artig med en
Bifte, som de best opdragne Frøkener); Den
Rentenerer, der lever i Bellyst, undertiden
ogsaa i frivillig Mangel, og lider Hunger,
Tørst, Kulde, for at efterlade sig meget,
og seer dagligen sin Næste at forsmægte uden
for sin Dør; og endelig en stærk Mand, der
naar Solen skinner, og kolige Besten Binde
blæse, nægter med oprakt Hoved sin Skaber,
og derimod, naar Dagen iflæder sig Mørket,
og Lynild anretter naturlige Illuminationer,
kryber i Skiul, og da imod sin Billie, end-
skjønt maaskee i Taushed, tilstaaer, at et høi-
ere Bæsen er til.

Hvad de Store, hvad Hofferne an-
gaaer, da maa man med Bæmodighed til-
staae, at Gudsfrøgt, at Verbodighed for
Religionen, at Høilagting for Religionens
Tienere, er nu paa mange Steder mindre der
end maaskee i nogen af de fremfarne Seculis.
Herudi maa vi vige vore Forfædre. Rie-
lenfskab, Dagdriveri, Uvidenhed, Foragt
for sand Lærdom, Praleri, Indbildning
voxe dagligen til. Hoc fonte derivata cla-
des in patriam populosque fluxit. Dog er
det

det langt fra, at dette Onde haver revet lige meget ind hos dem alle; Ivertimod, Overtro hersker endog endnu hos nogle, helst Catholske, Ernesti Pii, Christiani III. og fleres Efterkommere bevare endnu deres Forsædres Dyder og Gudsfrugt. Mange af de Store i deres Lande følge deres Exempler, og paa intet Sted er det endda kommet saa vidt, at Hoihed og Dyd aldeles ei kan staae sammen, endskiont denne sidste Periodus nærmer sig med stærke Skrit, dersom en Forandring ei snart indfalder.

Vi Mennecker ere af Naturen tilbøjelige til at disputere, helst om mørke og vanskelige Ting, og saadanne Disputer frembringe ulige Meninger. Religionen selv, endskiont den er meer givet os, for efter den at indrette vore Gierninger, end at tvistes om dem, haver dog i alle Tider været en Materie til vor umaadelige Trætte-Rierhed. Dette Seculum haver derfor ei heller været fri for Disputer, og følgerig ogsaa seet nye Secter opkomme, endskiont ei saa mange som tilforn; Ei heller gaae Disputerne nu ud paa Mord og Blod; hvorfor vi maa takke Deels en sund Philosophie, hvorved det væsentlige i Religionen er bleven skilt fra det tilfældige, og Deels en skadelig Koldfindighed hos mange, hvilken, som det ofte skeer, endskiont

skiont ond, frembringer dog noget got. De
 saa kaldte Pietister, hvorvel allerede bekiendte
 i afsigte Seculo, kan dog tilskrives dette,
 saasom Stridighederne om dem ere udi
 nærværende blevne med største Zver opvakte
 og fortsatte. Spener en redelig og god
 Mand, af nogen Lærdom, og maadelig
 Skionsomhed, gav hertil den første Anledning
 ved at holde de saa kaldte Forsamlinger eller
 Christendoms Doelser i sit Huus. Han
 drev, som billigt, meget paa en præctiff
 Christendom; men hans redelige Hensigt,
 der ei var geleidet af nok Skionsomhed,
 bragte ham for vidt, og til at fordømme al
 endog uskyldig Fornøielse, naar den rettelig
 bruges, som Spil, Dands, Musiqve, und-
 tagen den aandelige, Skuespil etc. Udi
 Lærdomen forandrede han intet, undtagen
 at nogle stødte sig over visse usædvanlige og ei
 saa meget bekiendte Talemaader, tagne af den
 mystiske Theologie. Men naar først Dispu-
 ter opkomme, da forarsage de, at endeel
 bringe Meninger paa Banen, som de ei udi
 Førstningen have havt, og at mange beskylde
 dem for Ting, som de ei have tænkt paa.
 Saaledes kan man ei nægte, at jo nogle af
 hans Efterfølgere have fordømt al Philoso-
 phie, eller i det mindste anseet dens Brug
 for unyttig og overflødig, hvilket er det
 samme, som at dømme Menneskerne fra For-
 stan-

standen, og dens Brug, og i sig selv at ødelægge al Religion, endskjønt de af Mangel paa Indsigt ei tænke det. Lange bevægedes herved til at udgive den Wolffiske Philosophie for skadelig og atheistisk. Endeel, som indsaae, at Kirken var beladt med adskillige Feil og Skrøbeligheder, og maaskee ei ubilligen ønskede, at visse Levninger af den Catholske Guds Tieneste hos os maatte affattes, toge heraf Anledning at declamere mod Kirken selv, ligesom den ved saadane Ting's Brug og Tilladelse, som fast ere ligegyldige, var ganske fordervet, ja ei meer den sande Kirke. Disse, om de ei just alle skilte sig fra Kirken, saa gave de dog derved andre eenfoldige Anledning til at gjøre det. Ei heller kan man nægte, at jo mange Hyklere betiente sig heraf, holdte sig til dem, som meente det vel, og gave sig ud for Kirkens Forbedrere, og store Helgene, alene for at snappe et got Stykke Brod, da de enten bleve ligesom andre, vel skikkelige Folk og gode Christne, men der ei affectere nogen særdeles skinhellig Levemaade, eller og reent fastede Masquen, og bleve aabenbare ugudelige. Dog maa man tilstaae, at det paa mange Steder var kommet saa vidt, at ingen kunde blive befordret til noget, helst geistligt, Embede, med mindre han holdt sig fra al sammelig Fornøielse og Eystighed, fordømte den, og ideligen talede

jeg for, at en Spener, en Francke, en Anthon, en Breithaupt have meer opbygget Berden, og nyttet Guds Kirke, end en Loescher, en Neumeister, en Mayer, en Secht, endskiont disse sidste, helst den første af dem, vare lærdere end hine. Men allerbest er det, naar Theologi slægte paa en Mosheim, en Baumgarten, Mænd af den grundigste Lærdom, og tilbørlig Bessedenhed mod Bilsfarende, (udi hvilken Post dog den første synes mig at have noget Fortrin for den sidste), af en god Vandel, af en reen oplyst Lære, agtende smaa Ting for smaa, og store for store, og endelig, hvilket fornemmelig stiller dem fra saavel de hidfige Orthodoxer, som de strænge Pietister, af en retskaffen Morale, hverken for slap, ei heller for stræng. Thi udi denne sidste Post maa enhver upartisk tilstaae, at de saa kaldte Pietister have forseet sig, og ere gangne meget for vidt, og derved have bevæbnet imod sig ei allene Berdens Børn, som deraf have taget Anledning at holde dem for Fanatici, men endog alle fornuftige, alle grundige Philosophi, og alle retskafne Christne. Maa skee Spener haver været af den Natur, at han har kunnet undvære alle slige Fornøielser, men derfor burde han ei dømme alle andre efter sig; Thi blant Tusinde findes neppe een saadan. De som herudi ville tvinge deres Natur, blive enten

Hyflere eller Phantaster. Her var derfor Pietisternes svage Kant, hvor baade deres Fiender kunde med Fordeel angribe dem, og hvor Hyflere kunde let og jevnlig overrumple dem. Imidlertid maa man tilstaae, at de have, ved at drive paa en practisk Christendom, udrettet saa meget, at Folk nu see meer efter Realia i Religionen, end efter dens Form, at Disputer over ringe Ting i Lærdommen nu ei saa let opkomme, og om de opkomme, da drives ei saa vidt, som tilforn, at Geistligheden lever nu langt ordentligere og anstændigere end i gamle Dage, hvilken Forbedring haver maaskee og strakt sig til endeel af de andre Stænder, at Ungdommen undervises langt flittigere og omhyggeligere i Christendommen, at Theologia moralis kommer nu i temmelig Anseende i vor Kirke, hvor den tilforn laae næsten aldeles under Bænken, og endelig at adskillige gode og nye Anstalter ere hist og her indførte, og mange overflødige og af Overtro smagende staae paa Nippet at falde. Til de første henfører jeg den nu i vor Danske Kirke brugelige Confirmation, og til de sidste, at Forældre i det Holsteenske og Slesvigiske Land, om de ville, nu faae Exorcismum udeladt i deres Børns Daab; En Skik som den lærde Kraft i Husum grundigen har handlet om, og viist hvad den er.

dige Kirke: Skikke angaaer, da er det ei min Sag at nævne dem, allerhelst det Desuden er bedre at de vedblive, dersom de ei kan affkaffes uden at forstyrre Kirkens Fred, hvilken enhver sand Christen bør agte høiere end nogen anden Ting, og for dens Skyld endog taale smaa Uordener. Det Ord Pietist er ellers et Uge-Navn, som deres Modstandere have tillagt dem, og som de gode Folk retteligen vegre sig for at kiendes ved, hvorfor jeg maa bede dem om Forladelse, at jeg haver brugt det, som et bekiendt Navn, og for at undgaae alt for vidtløftige Circumscriptioner.

Al Pietismo og af de saa kaldte Mähriske Brødre er paa nogen Tid fremspiret en nye Sect kaldet stundom efter sin Stifter Zinzendorff, stundom efter sit fornemste Sæde Herrenhut, og stundom efter de Mähriske Brødre, fordi endeel af dem forenede sig med den. Om dem og deres Stifter have været mange ulige Meninger; mig synes, at de fleste af hans Tilhængere ere eensfoldige og fanatiske Folk, og han selv en igiennemdreven ær- og penge-gierrig Mand, som maaskee i sit Hierte beleer alle Religioner. Denne Sect tager nu ellers meget af, og er det ei at tvivle paa, at den jo for hundrede Aar havde giort langt større Fremgang.

Men

Men vort Seculum er ei ret gunstigt for nye Secter, baade fordi Philosophien breder sig alt meer og meer ud, saa og fordi Lunkenhed rager dagligen til, saa at det er Folk af Naissance, som de kaldes, ligemeget, hvile Fen Religion de bekiende sig til, hvorfor de gemeenligen ikke ville høre tale om noget saadant. Leland anmærker, at Lord Boringbrookes Bærker, der ere skrevne paa saa levende og glimrende en Maade, og som meest gaae ud paa at fuldfaste al aabenbarer Religion, bleve med største Koldsindighed imodtagne af de Engelske Frigeister, hvorfor? fordi de udgiorde fem store Quartanter, og saa megen Tid, som udfordres til deres igiennemlæsning, have ei de forneemme at anvende paa at tænke, hvorfor de med Alexandri Sværd hugge Knuden over, antage Frigeisters riet, saasom det er beqvæmeligst for dem, der ville leve magelige, og vellystige, og ere altsaa practiske Frigeister, overladende til nogle saa Pedanter at smidde Systemata og at tænke.

Dog maa der og være mange i Engelland, der tænke, paa en anden Maade; thi ellers havde Whitesfield Methodisternes Stifter ei faaet saa mange Tilhængere, althelst han driver sin Morale nok saa vidt, som de Tydske Pietister. Disse Methodisters

Iver og Midkierhed at tiene Gud med Hænder og Fodder gif saa vidt, at de engang i Skotland nedrev et Comoedies Hus, som de kaldte Satans Skole. Saadanne Folk maa man ei vredes over; men heller bære Medynk med deres Uvidenhed og ringe Indsigt.

Den Catholiske Kirke haver og sine Risorister. De bekiendte Jansenister i Franskerige beherskes af samme Genie, som de hidt indtil omtalte, dog med den Forskiel, at enhver Sect beholder noget af den Kirke, som den er opdraget i. Det er derfor ei underligt, at Jansenisterne ere meer overtroiske end de forommeldte, at de giøre store Ophævelser af Abbed Paris hans Mirakler, og at Convulsionairer findes iblant dem. Mange have ei kunnet begribe, at saadan Mand som Chevalier Solard, der haver skrevet saa ypperlige Anmærkninger over Polybius, kunde forsælde til sliq Daarlighed. Men de betænke ei, at Kundskab i en vis særdeles Part, saadan som Solard besad i Krigskonsten, ganske vel kan være ledsaget af en formorket Forstand i alle andre Ting, og folgelig ogsaa af en underlig og forkeert Opførsel. Philosophien alene oplyser vor Forstand, alle andre Videnskaber giøre os derimod ikkun erfarne og lærde i visse Ting, og

udi

udi Philosophien var Solard ganske ukyndig. Men som Menneskernes Genie og Opdragelse ere meget forskiellige, saa findes der og fortreffelige Mænd, dydige Folk, og gode Borgere blant Jansenisterne. Jeg vil ei nævne dem, som have levet i forrige Seculo, men ikkun anføre de fornemste som have blomstret i dette, navnlig Erke-Bispen af Sebaste, Cardinal Noailles, Dupin, Pater Ovesnel, Abbed Petitdier. Disse have hurtigen forsvaret den Franske Kirkes Frihed, og derved endnu afværget, at den Romerske Stoel ei aldeles haver traadt den under Fodder. De have herudi viist sig at være ligesaa gode Borgere, som deres Modstandere derimod slette. Fast alle Lemmer af Parlementerne, og alt hvad som er dydigt i Frankerige, er af dette Partie, hvilket vilde være prisværdigt, dersom det ei drev sin Morale for vidt, dersom det meer antog det christelige Principium om Tolerance, og dersom det for Resten vilde lade sin Overtro fare. Jesuiterne kan ansees for Anførere af det andet Partie, under hvilket alle magelige, vellystige Folk, og onde Borgere rangere sig. Man kan ei nægte, at jo endeel af Jesuiterne ere bevidrede i adskillige Videnskaber, og at der vel og findes nogle gode og ærlige Mænd iblant dem: Sed rara avis in terris, alboqve simillima corvo, men de flestes Konst bestaaer

dog kun i en machiavellistisk Politique. I midlertid synes det som de fleste Bisper i Frankerige, imod deres egen og Landets sande Belfærd, ere for nærværende Tid paa deres Side, og hielpe til at give den i sig yderste liggende Franſke Kirke det sidste Stød. Det underligste er, at Hoffet holder og med dette Partie; thi endſkiønt vel dertil kan gives nogle Aarsager, saa synes det dog, at ſaadant Medhold ei burde gaae ſaa vidt, at Hoffet ſkulde lade sig rive af Hænderne et Palladium, ſom det neppe vil ſaae igien. Biſkopen af Soiffons viſer dog, at ei alle Franſke Bisper ere Slaver af det Romerſke Hof. Derſom man vil fæſte Tro til de Lærdomme og Ting, ſom Jeſuiterne beſtyldes for, og ſom de maaskee ei ere ſaa aldeles frie for, ſaa kan man ei andet end fatte dem Tanke om dem, at de i deres Hjerter betæe al Religion, og ere ligesaa meget, ja end meer, tilbøielige til Bantro, ſom Janſeniſterne til Overtro. De Eſterretninger man har om deres Maade at omvende Hedningerne paa i China, Indien, Paragvay tiene ei heller lidet til at beſtyrke denne Miſtanke, endſkiønt vi endnu ei have diſſe Eſterretninger fuldſtændige, ſaasom Jeſuiterne med al Glid ſøge at undertrykke og forfalſke dem.

Endeel ville vel synes, at den Maade som jeg bruger at give dette Seculo Character, er ei den rette, saasom Affskildringen herved ei bliver almindelig; men jeg svarer hertil at saadant er ei mueligt, og at slige almindelige Characterer ere ifkun Dromme, og komme ei overeens med Sandheden, saasom en almindelig Character neppe passer sig paa et eneste Lands Indvaanere, meget mindre paa den hele Jords. Hvad Seculum man vil gaae igiennem, da skal man finde at af Bantro og Overtro, som de to fornemste og almindelige Characterer i al Religion, haver aldrig hver for sig alene udgiort dets Character, men at de begge have vandret tilbobe, og nu Overtro, nu Bantro fundet meest Indgang, snart i et, snart i et andet Land, men aldrig een af dem ene hersket paa den hele Jord. Dog maa man tilstaae, at Bantro haver aldrig været saa meget udbredet, som nu, og dog besidder den vel ei den tiende Deel, ja neppe den hundrede, af Jorden; Thi hvo som giver noie Agt paa vor Føde, den Luft vi leve i, den Opdragelse vi faae i Ungdommen, og den Gemnets Besskaffenhed, som herved de fleste Mennecker sættes i, maa tilstaae, at Overtro altid haver været og vil blive de flestes Lod. Medium tenuere beati,

Dog de ere ifkun saa, og maaskee, de alene, som et got Begreb, og et skarpt Judicium

sætte i Stand til at imodtage Philosophien; Thi den er ei strax Philosoph, som haver lært et vist Systema uden ad, og læst over det i tredive Aar. Hvor stærk Overtro endnu hersker i Frankerige, som dog af alle Catholiske Lande er meest oplyst, det viser den Omgang som der bruges imod de Reformerte, hvis Character af fødte Undersaatter, af gode og flittige Borgere, ja endelig hvis Mængde burde formaae Hoffet til, at give dem Samvittigheds Frihed, det eneste som de begiere. Religionen sætter sig ei herimod, Politiquen udfordrer det, og Menneffeligheden befaler det; men Overtro, dette sæle Beest opfostred i Helvede, Overtro, naar den er steget til sin Høide, siger nei hertil. Alle ærlige, alle oplyste Catholiker sukke herover, ja nogle give endog deres Sorg tilkiende i offentlige Skrifter. Det forunderligste er, at mange af det Partie, som stride imod denne for Staten saa nyttige Tilladelse, ere i lige Grad befængte enten med Overtro, eller med Bantro, saa at disse tvende Laster rekke dog hinanden Haand, naar det kommer an paa at undertrykke Sandhed og Uskyldighed. Læderne, Jesuiterne, ere vantroiske, men de, som de lede, prise Overtro i Meninger, og Bantro i Gierninger: Hvad mon her ske stærkest i Spanien og Portugal, Bantro eller Overtro? Inquisitionen skiller denne

Trætte.

Grætte. Overtro ifklædt en falsk Guds Mid-
 tierhed fører der aarligen til Slagter-
 Bænsken sine egne Børn, som den selv forbyder at
 antage visse Grader af Overtro. Saaledes
 gikre Ulovene; Naar de see Blod, æde de
 hinanden op. Grævens af Oliveyra pathetiske
 Skrift, skrækkelige Ulykker, der have
 hænder det sidste Rige, og Overtroens yderste
 Misgierninger, have endnu ei kunnet bringe
 Inquisitionens Affkaffelse tilveie. Forgieves
 lader den udsdelige Montesquiou Fornuf-
 ten tale til Jødernes beste. De bør brændes;
 hvorfor? De ere Jøder. Mon den Catholiske
 Kirke er mindre overtroisk i dette Seculo end
 i forrige? Vel affkaffer en lærd Pave Be-
 nedictus den XIV. endeel unyttige Fest-Dage,
 vel forbyder han larmende Krigs-Musique i
 Kirkerne, vel forfremmer han de mathema-
 tiske og physiske Videnskaber i sine egne Sta-
 ter, og giver derved fornuftige Folk de beste
 Waaben i Hænder til at bestride Overtro,
 men selv kan han ei ganske aflegge den; Saa
 mægtig er Bannen, Opdragelsen. Han
 skriver hele Bøger for at forsvare Canonisa-
 tionen og Helgenes Tilbedelse. Vel befaler
 han at oversætte Bibelen paa Italiensk, men
 hans Estermand forordner, at dermed skal
 beroe til videre, det er at sige til Dommelig.
 Endnu flyder St. Januatiis Blod i Neapoz-
 lis, endnu kyskes St. Johannis den Dø-
 beres

beres Hoved paa meer end eet Sted, endnu tie Lemmerne af Ordenen de la Trappe, endnu falde Spanierne paa Rnæ, naar en Munk kommer ind med en Rosenkrands midt i Actionen af en Comoedie, endnu trække Posakkerne deres Sabler i Kirken, endnu pidste Folk sig for at fortiene Himlen, endnu brændes Høyer, endnu græde Maria Billeder, endnu trosloves Nonner med Klosterne, og de tilkommende Slægter begravnes der. Nu nylig har en Kongelig Forordning befalet i Ungern, at sværge ved Maria for at faae Feilighed til at udelukke alle Protestanter fra Embeder. Naar mon den Tid skal komme, at Eder og Forpligtelser holdes, at Samvittigheds Frihed gives overalt, som i England, Holland, Preussen og Danmark? De forrige Tidens Erfarenhed, og Kundskab om Menneskernes Gemytter forbyde os nogensinde at haabe, at Overtro bliver stødt fra Thronen, langt mindre ganske udryddet? Thi hvad? Endskjønt Protestanternes egne Principia, og de Grunde, hvorpaa Reformationens Billighed og Retmæssighed beroe, burde bringe dem alle til at tilstaae Samvittigheds Frihed, saa reiser dog Overtro og Forfølgelses Geist iblant Hovedet i Beiret midt imellem dem. Udi det ellers frie Holland have vi jo seet Theologi i dette Seculo at ængste den berømte Saurin indtil Døden,

og nu nyligen at forfølge den lærde von den Honert, fordi han ei vilde være skarp nok efter deres Tanker imod en stakkels Præst. Midt iblant Protestanterne vilde snart Overtro og Tyrannie, dens uadskillelige Ledfager, svinge sin Hane, og opreise Inquisitionen en Ere-Støtte, hvis den verdslige Dyrighed var ligesaa ufornuftig som endeel hidtige Geistlige. Kierlighed til Fred, Sagtmodighed, Moderation, Tolerance, fornuftige og sande Christnes rette Kiendemærker, og uden hvilke Religionen ikkun er et blot Navn, og enten Overtro, eller Bantro, findes dog endnu hos mange, saavel geistlige, som verdslige. At jeg nu alene skal nævne nogle af de første, saa haver dette Seculum seet, og til deels endnu seer: En Pictet, en Werensfels, en Turretin, en Vernet, en Bertrand, en Zimmerman, en Hoadley, en Warburton, en Doddridge, en le Chais, en Jablonsky Fader og Søn, en Buddeus, en Reinbek, en Walch, og mange flere. Men intet Partie er mig bekiendt uden Arminianerne alene, der haver gjort Samvittigheds Frihed og Tolerance til en Religions Artikel. Denne Kirke skiller sig og herudi fra alle andre Christne Menigheder, at dens Lemmer alene forbindes til det Nye Testamente.

Hvad den Grækkiske Kirke angaaer, da er den for nærværende Tid i samme Tilstand, som den har været i siden den blev undertrykket af Tyrken, og har Paven med alle sine Konster ei hidindtil kunnet gjøre nogen sønderlig Fremgang hos dem. I Lærdommen er den vel ei saa bedærvet som den Catholiske Kirke, men i Skikkene og i Underviisning og Kundskab vel maaskee mere. Den Russiske Kirke, som nu er den anseeligste Part deraf, syntes at vilde blive meget opløst, saa længe den store Peter sad paa Thronen, og da eiede den og en hyppelig Mand i Theophanes Procopowiz, Erke-Bisp i Novogrod. Men Peters Successores have ei alene ikke drevet Reformationen videre, men endog til deels qvalt den begyndte Fremgang, saa at mange gode protestantiske Bøger, der vare oversatte paa Russisk, ere blevene confisqverede og forbudne. Den uheldige Skik at døbe christne om igien, der gaae over til den Russiske Kirke, staaer derfor og endnu ved Magt. Dog maa man høiligen rose de Russiske Regenter, fordi de til Punkt og Prikke holde alt hvad de have lovet deres protestantiske Undersaatter.

Hvad de andre mindre Menigheder i Europa angaaer, Nonconformister, Arminianer, Mennonister, Quækere, Socinianer,

ner, da tage de dagligen af i Lemmernes Antal, endskiønt de, saavidt mig er bekiendt, ei have forandret noget i deres Rærdomme. Jøderne ere og blive de samme. De orientalske Christne Maroniter, Druser, Johannis Christne, Melchiter, Monophysiter, Copter, Abyssinier, Nestorianer, Armenier, Georgier ere og endnu i samme Tilstand, som i forrige Seculo.

Mahometanerne have ei heller forandret noget i deres Rærdomme; Ere endda deelte i tvende Hoved = Secter, foruden utallige smaa, og i Almindelighed ligesaa Overtroiske som tilforn, endskiønt der ellers findes endog Fritænkere iblant dem, fornemmelig i det Kongerige Lar i Persien.

De Hedenske Religioner i de tre Verdens Parter Asia, Africa og America ere og i deres gamle Stand, og giøre de Christne Missioner ingen sonderlig stor Fremgang hos dem. I China staae de Christne stor Fare efter de seneste Beretninger. Hvad Capucinerne fortælle om deres anseelige Fremgang i det Kongerige Tassa, saa at endog Dalai Lama selv skal være blevet Christen, er uden Tvivl en Fabel. Dem Jesuiterne have omvendt i Paraguay, ere ei saa meget blevne Christne,

Christne, som Jesuiternes Underdaner og
Erælle. De Engelske og Danske have vel i
begge Indier giort færre Christne end Catho-
likerne, men uden al Tvivl bedre. Det var
at ønske at Hollænderne vilde anvende meer
af deres store Rigdom, end de giøre, til
sainne Brug, og følge deres Exempel, al-
lerhelst de ædle Engellænder deres Naboer
ere ligesaavel frie, handlende og reformerte
Folk som de.

